

PRZEMOC W LICENCJONOWANYCH PUNKTACH SPRZEDAŻY I KONSUMPCJI ALKOHOLU

W ostatniej dekadzie zwrócono większą uwagę na problem przewidywania, ograniczania i kontroli przemocy wewnątrz i w otoczeniu punktów sprzedaży i konsumpcji alkoholu, takich jak min. bary, puby czy restauracje. W niniejszym raporcie omówiono wybrane strategie prewencyjne stosowane w celu zapobiegania przemocy, jak również teorie, na których strategie te się opierają.

W raporcie pominięto rozważania na temat dwóch obszernych zagadnień, które nie mieszczą się w zakresie jego tematyki, tj. gęstość rozmieszczenia punktów sprzedaży alkoholu na określonym obszarze, jak również regulacje w sprawie godzin i dni tygodnia, w których sprzedaż alkoholu jest dozwolona. Kwestiom tym poświęcono bardzo dużo miejsca w literaturze przedmiotu, gdzie można znaleźć bogatą argumentację. Niniejszy raport skupia się zatem głównie na odpowiedzialnym prowadzeniu licencjonowanych punktów sprzedaży alkoholu, niezależnie od kontekstu prawnego czy kulturowego, w którym działają. Należy wziąć pod uwagę, że *gros* materiałów badawczych w tej dziedzinie odnosi się do anglosaskiej kultury spożywania alkoholu. Niemniej wiele spostrzeżeń można odnieść także do innych obszarów kulturowych.

Ponieważ zjawisko przemocy należy rozpatrywać jako zbiór różnych zachowań — począwszy od gróźb słownych po gwałt i morderstwo, warto odnotować fakt, iż większość badań na temat prewencji przemocy, które zostały omówione w tym raporcie, dotyczy przede wszystkim bójek i awantur, szczególnie w sytuacjach, w których zastosowanie pewnych praktyk prewencyjnych i metod zarządzania może wywołać pozytywną zmianę.

Teoria

Najnowsze wyjaśnienia dotyczące towarzyskie otoczenie odgrywa zasadniczą rolę w wyzwaniu agresji. Homel i Tomsen (1991) stwierdzają, że zjawiska powtarzającej się przemocy w licencjonowanych punktach konsumpcji alkoholu nie wolno traktować jako czegoś, czemu nie można zapobiec, bo jest nieuniknionym, naturalnym objawem upijania się bądź nieodpowiedzialnego spożywania alkoholu przez klientów. Arnold i Laidler (1994) zauważają, że zjawisko częstej przemocy w takich lokalach jest silnie związane z metodami zarządzania stosowanymi przez ich właścicieli oraz ogólnie obowiązującym prawem.

W ostatnich badaniach zidentyfikowano pięć różnych rodzajów czynników, które mogą tłumaczyć związek pomiędzy agresją a konsumpcją alkoholu, jak również zjawisko przemocy w punktach sprzedaży i konsumpcji alkoholu. Są to: wzrastająca skłonność do podejmowania ryzyka po spożyciu alkoholu, zaburzenia zdolności obiektywnej oceny rzeczywistości i wzrastająca nadpobudliwość na skutek picia; a także subkultura macho kojarzona z alkoholem oraz permissywne otoczenie i wystrój miejsc, w których podawany jest alkohol. Wydaje się, że strategie interwencyjne odnoszą większą skuteczność w sytuacji, gdy przeciwdziała się jednemu lub więcej z wymienionych czynników (Graham et al., 2000).

Oddziaływanie na otoczenie

Mimo, iż u źródeł agresji tkwi wiele czynników, złożonych, współzależnych i głęboko zindywidualizowanych (Phil et al, 1993; Hoaken i Phil, 2000), jednym z najważniejszych jej powodów jest upojenie alkoholowe (Graham et al., 1998). Bogata literatura badawcza potwierdza silny związek pomiędzy upojeniem alkoholowym a agresywnym zachowaniem wśród mężczyzn (Hoaken i Phil, 2000). Z tego względu próby zmniejszenia poziomu upojenia alkoholem w miejscach publicznych, w których podawany jest alkohol, stały się ważną strategią prewencyjną.

Szkolenie personelu i pracowników ochrony lokali gastronomicznych

Jednym z głównych powodów agresywnych zachowań konsumentów jest praktyka podawania alkoholu osobom wyraźnie nietrzeźwym (Stockwell et al., 1993). Opracowano jednak programy interwencyjne, których celem jest zapobieganie podobnym praktykom przy jednoczesnym budowaniu pozytywnych relacji personelu z klientami.

Programy takie zostały wdrożone w wielu państwach — m.in. w Nowej Zelandii, na Malcie, w Holandii i w Wielkiej Brytanii. Ich celem jest z jednej strony uświadomienie pracownikom obsługi oraz ochrony lokali gastronomicznych odpowiedzialności prawnej i społecznej (moralnej) podawania alkoholu, z drugiej zaś szkolenie nt. efektywnych metod interwencji w trudnych sytuacjach. Programy te różnią się między sobą na przykład wdrożony w Szkocji program SIPS (Server Intervention Programme Scotland) koncentruje się na edukacji pracowników obsługi w kwestii odpowiedzialności prawnej związanej z podawaniem alkoholu, podczas gdy w USA program TIPS (Training in Procedures for Service of Alcohol) kładzie nacisk na umiejętność oceny sytuacji przez pracowników obsługi w kontekście ograniczania zjawiska prowadzenia pojazdów pod wpływem alkoholu. Uczestnicy programu TIPS wymieniają się doświadczeniami z codziennej pracy podczas spotkań dyskusyjnych.

Programy szkoleniowe tego rodzaju są często finansowane przez producentów napojów alkoholowych. Na przykład koncern Diageo wspiera w Brazylii program szkoleń dla młodych bezrobotnych nt. odpowiedzialnego podawania alkoholu. Amerykańska filia firmy Coors wspiera z kolei oparty na zachęcaniu pracowników obsługi program BARS (Being an Alcohol Responsible Server), którego celem jest zapobieganie spożyciu alkoholu przez nieletnich (w USA poniżej 21 roku życia). Programy szkoleniowe wykazują umiarkowaną skuteczność, szczególnie gdy są rygorystycznie wprowadzane i egzekwowane (Stockwell, 1997; Saltz, 1987; Putnam et al., 1993).

Metody zarządzania oraz projektowanie wystroju wewnątrz lokali gastronomicznych

Kolejną metodą ograniczania zjawiska przemocy spowodowanej przez alkohol w lokalach gastronomicznych jest odpowiedzialne zarządzanie (Saltz, 1987; Single, 1994). W istocie zostało udowodnione, że styl i jakość zarządzania ma znaczny wpływ na poziom agresji związanej z nadmiernym spożyciem alkoholu w miejscu i w otoczeniu miejsca, w którym podawany jest alkohol (Arnold i Laidler, 1994).

W różnorodnych badaniach podejmowano próbę zidentyfikowania tych aspektów zarządzania, które mają największy wpływ na występowanie zjawiska agresji wywołanej przez alkohol. W jednej z pierwszych obserwacji dotyczących zjawiska agresji w barach i pubach w Kanadzie badacze odnotowali, że incydenty agresji były ściśle związane z pewnymi czynnikami, min. liczebnością pijanych klientów, jakością systemu wentylacji lokalu i jego czystości (Graham et al., 1980). W Nowej Zelandii, gdzie mniej więcej w tym samym czasie przeprowadzono analogiczne badanie, stwierdzono znaczny wpływ takich czynników, jak: zróżnicowanie klienteli, wielkość grup wspólnie pijących klientów, poziom konsumpcji i ilość czasu spędzonego „przy kieliszku” (Graves et al., 1982).

Wielkość, jak również sposób zaprojektowania wnętrza lokalu wpływa na jego atmosferę. Mały lokal, o „zamkniętym” układzie, może sprawić trudności ze sprawną obsługą, w sytuacji, gdy przebywa w nim duża liczba klientów. To powoduje zniecierpliwienie klientów, które w połączeniu ze zwiększonym kontaktem fizycznym w tłumie może wywołać atmosferę sprzyjającą agresywnym zachowaniom (Macintire i Homel, 1997). W małym lokalu może być zbyt głośno, co także wpływa na zwiększenie poziomu agresji. Z drugiej strony, według British Institute of Innkeeping, duże lokale o dużej, otwartej przestrzeni stwarzają poczucie niepewności i dyskomfortu, szczególnie wśród kobiet. Dużą rolę odgrywa także sposób oświetlenia lokalu - rażące jaskrawe światło może być odbierane jako zagrożenie.

W badaniu przeprowadzonym ostatnio w Australii stwierdzono, że poziom agresji w lokalach, w których podawany jest alkohol można znacznie obniżyć dzięki zmianie metod zarządzania i przepisów prawnych (Homel et al., 1992). Kluczowe dziedziny, w których można wprowadzić zmiany to m.in.: praktyka podawania alkoholu, kontrolowanie tłumu, sprawność obsługi oraz stosunki między środowiskami i subkulturami (Arnold i Laidler, 1994). Należy dodać, że zmiana metod zarządzania, takich jak zwiększenie zainteresowania i aktywności personelu oraz zmiana w podejściu do stylu projektowania lokali wykazały pozytywny wpływ na poziom zadowolenia klientów (Turisi et al., 1996). Przywiązywanie uwagi do zarządzania lokalem w szerokim znaczeniu daje gamę rezultatów korzystnych zarówno dla właścicieli lokali, klientów jak i całego społeczeństwa (Hauritz et al., 1998).

Ograniczanie szkód

Jedną z metod ograniczania szkód wywołanych przez zjawisko przemocy w i wokół miejsc, w których podawany jest alkohol zakłada usunięcie przedmiotów, które mogą być niebezpieczne, jak np. stłuczone butelki lub szklanki. Wyprodukowano specjalne szkło, które jest sześciokrotnie bardziej odporne na stłuczenie niż konwencjonalne szklanki do piwa. W momencie stłuczenia, tego rodzaju szkło rozbija się na bardzo dużo małych kawałków i dzięki temu jest mniej prawdopodobne, że ktoś się skaleczy (Mihill, 1993; Burrell, 1997; Shepherd et al., 1993). Inną możliwością stwarza wymiana szklanych butelek na plastikowe, co zostało już wdrożone przez kilku producentów piwa. Kolejną innowacją, tzw. inteligentna podstawka pod piwo', ma na celu zapobieganie agresji w stosunku do kobiet w barach. Podstawki te reagują chemicznie na kroplę napoju, dzięki czemu kobiety mogą sprawdzić, czy do ich trunku nie dorzucono jakiegoś narkotyku (The Economist 2002).

Na zmniejszenie ryzyka agresji wpływa ponadto fakt, czy w danym lokalu podawane jest jedzenie (Graham, 1995). Dobre jedzenie nie tylko poprawia atmosferę, lecz podawane do alkoholu spowalnia proces upijania się (Wedel et al., 1991). W wielu lokalach podjęto także starania wzbogacając menu o duży wybór napojów bezalkoholowych, jak napoje gazowane, soki czy kawa.

Także niektóre formy rozrywki mogą zmniejszyć wpływ alkoholu. Taniec, zabawy czy muzyka na żywo (określone gatunki) wpływa na zmniejszenie poziomu konsumpcji alkoholu (Ratcliffe i Nutter, 1979). Rozrywka, która utrzymuje zainteresowanie i zaangażowanie klientów może zapobiec agresji (Homel et al., 1992). Z drugiej strony agresywna muzyka lub rozrywka, jak np. wrestling (amerykańska forma zapasów), może stymulować agresywne zachowanie. Również nielegalne zakłady pieniężne podczas gier w barach, takich jak bilard czy lotki stymulują kłótnie i bójki (Gibbs, 1990).

Policja i wdrożenie prawa

Istnieje obszerna literatura badawcza, która jako bardzo efektywny sposób zmniejszenia problemów w i wokół miejsc, w których podawany jest alkohol wskazuje strategie wdrażania prawa (Jeffs i Saunders, 1983; McKnight i Streff, 1992; Single i Tocher, 1992; Levy i Miller, 1995; Lang i Rumbold, 1997). Projekt TASC zrealizowany w Cardiff, w Walii był pierwszym, w którym wykorzystano partnerską współpracę policji i właścicielami lokali. Aby zapobiec przestępstwom popełnianym pod wpływem alkoholu policja zwiększyła obecność patroli w centrum miasta i wyszkoliła pracowników klubów nt. sposobów postępowania w sytuacjach potencjalnie zagrożonych agresją. Akcję wspierała kampania medialna. Chociaż jest jeszcze za wcześnie na pełną ocenę wyników projektu odnotowano obiecujące rezultaty dotyczące ilości i powagi obrażeń w dwóch dużych klubach w Cardiff (Maguire, Morgan i Nettleton, 2001).

Niemniej, w innych regionach Wielkiej Brytanii, gdzie policja interweniowała w celu zapobiegania konsumpcji alkoholu przez nieletnich, co polegało na wysyłaniu listów ostrzegawczych do sprzedawców alkoholu, jak również odwiedzaniu miejsc, o których wiadomo że sprzedawany jest w nich alkohol nieletnim, akcja ta nie odniosła sukcesu. Ostrzenie policyjne o groźbie procesu sądowego nie wpłynęło na zachowanie sprzedawców, głównie ze względu na brak sankcji prawnych (Wilner et al., 2000).

Z tego powodu niektórzy uważają, że zapobieganie agresji związanej ze spożywaniem alkoholu wymaga wsparcia przez instrumenty prawne, aby prowadzenie lokalu, w którym często występuje agresja było prawnie karalne (Homel i Tomsen, 1991). Inni z kolei twierdzą, że władze powinny scedować odnośne kompetencje na rzecz środowisk i samorządów lokalnych (Lang, 1995).

Badanie Geelong Accord w Australii dowiodło sukcesu wdrożenia strategii, w której rola policji polegała na czymś więcej niż czynności egzekwowania prawa (Rumbold et al., 1998). Oficerowie policji zostali przydzieleni do kilku położonych w pobliżu siebie lokali, które co miesiąc odwiedzali. Ich obowiązki polegały min. na umożliwianiu właścicielom lokali wymianę informacji, aby w ten sposób wyeliminować sposoby działania, które miały wpływać na nadmierną konsumpcję alkoholu,

jak: obniżka ceny alkoholi¹. Ponadto oficerowie policji służyli właścicielom jako doradcy w strategiach, które zmniejszają ryzyko zagrożeń. Ta forma pomocy w samoregulacji zwiększyła zarówno zyski, jak i zmniejszyła ilość przypadków agresji po spożyciu alkoholu (Rydon i Stockwell, 1997). Wygląda na to, że konstruktywne działanie policji w środowisku lokalnym jest kluczem do sukcesu w tej dziedzinie.

Programy interwencyjne — strategia partnerskiej współpracy

Wdrażanie programów interwencyjnych jest kolejnym podejściem do ograniczania zjawiska agresji w miejscach publicznych, w których spożywany jest alkohol. Programy te opierają się na współpracy stron najbardziej dotkniętych zjawiskiem agresji w punktach konsumpcji alkoholu, czyli osób mieszkających w ich bezpośrednim sąsiedztwie. Programy te opracowywane są z wykorzystaniem teorii przestępczości, które zakładają, że przestępstwo jest w większej mierze wynikiem niebezpiecznej sytuacji aniżeli niebezpiecznych zachowań osoby dopuszczającej się przestępstwa.

Programy interwencyjne tego rodzaju — oparte na mniej lub bardziej formalnej współpracy — zostały wdrożone w wielu krajach anglojęzycznych, jak również w Skandynawii i niektórych państwach Europy Zachodniej. Wspólną cechą tych programów jest łączenie elementu edukacji i uwarunkowań zewnętrznych. Edukacja koncentruje się na zmianie zachowań poprzez zwiększanie świadomości, natomiast uwarunkowania zewnętrzne — na zmianie systemu społecznego i ekonomicznego. Sukces programu interwencyjnego zależy od prowadzenia następujących działań. Po pierwsze, opracowania kodeksów oraz zasad postępowania i zachowania, po wtóre — należy odwołać się do sumienia menedżerów lokali, aby wzbudzić w nich poczucie, że są odpowiedzialnymi biznesmenami. Po trzecie, należy zapewnić kontrolę ilości podawanego klientom alkoholu poprzez odpowiednie przeszkolenie personelu.

Najważniejszym jednak elementem powodzenia programów interwencyjnych jest zgodność praktyki z treścią przyjętych kodeksów oraz zasad postępowania i zachowania, a zgodność tę można osiągnąć dzięki opracowaniu takiego systemu, który motywowałby finansowo właścicieli lokali do jego wdrożenia (Hauritz et al., w *druku*). Koordynacją współpracy w celu wdrożenia programów interwencyjnych zajmuje się najczęściej policja lub władze lokalne. Ich rola polega na pozyskiwaniu do współpracy właścicieli lokali, a następnie wspólnym ustalaniu celów i zasad wdrażanego programu.

¹ W niektórych państwach przepisy prawne dotyczące zakazu konkurencji mogą zabraniać stosowania podobnych praktyk obniżania cen.

Przykłady współpracy

Stopień zaangażowania wymagany dla powodzenia programu interwencyjnego ilustrują dwa przykłady z Australii. W ciągu pierwszego roku realizacji programu interwencyjnego w popularnym kurorcie Surfers' Paradise na południu Queensland, odnotowano znaczne zmniejszenie zjawiska agresji (Homel et al., 1997). Niestety, postępowanie właściciele lokali, którzy zlekceważyli program kierując się chęcią wygrania z konkurencją, sprawiło że początkowy sukces programu nie wytrzymał próby czasu (Indermauer, 1999). Podobny los stał się udziałem programu wdrażanego w innej nadmorskiej miejscowości, Freemantle. Wprowadzeniu programu towarzyszyła wielka kampania w prasie, tymczasem przeprowadzone dwa lata później niezależne badania ewaluacyjne wykazały nieznaczny spadek ilości zanotowanych w tym czasie przypadków agresji w pobliżu miejscowych barów i pubów (Hawks et al., 1998). Sugeruje się, że w obu programach zabrakło stałego zaangażowania właścicieli i personelu objętych programem lokali (Indermauer, 1999).

Analogiczne programy wdrażano w małych miejscowościach i na terenie kampusów uniwersyteckich w USA. Na przykład, aby zapobiec zjawisku agresji i prowadzeniu pojazdów pod wpływem alkoholu wśród studentów, na Uniwersytecie Waszyngtońskim powołano specjalny zespół złożony z przedstawicieli policji, straży pożarnej, The Washington State Liquor Control Board (Rada Kontroli Spożycia Alkoholu Stanu Waszyngton), mieszkańców, organizacji studenckich i władz uczelni. Zespół ten opracował porozumienie zobowiązujące organizacje studenckie do przestrzegania pewnych zasad zachowania, jak np. odpowiedzialności za zachowanie swych członków także poza terenem kampusu, a jeśli zaistnieje taka konieczność — informowania władz uczelni o niezgodnych z kodeksem zachowaniach. Każda ze wchodzących w skład zespołu instytucji została zobligowana do oddelegowania swojego przedstawiciela, który byłby osiągalny dla policji przez całą dobę, aby nie subordynowanych studentów pouczać nt. nadużywania środków odurzających i możliwych związanych z tym konsekwencji (np. gwałt). Organizacje studenckie zostały zobowiązane do podpisania corocznie odnawianej umowy z władzami uniwersytetu oraz - obok konieczności uzyskania pozwolenia na sprzedaż alkoholu przy okazji organizowanych imprez - zgłaszania wszelkich planowanych spotkań w uniwersyteckim biurze ds. studenckich (Shanahan, 1995). Dzięki wdrożeniu takich działań władze uczelni cofnęły pozwolenie na działalność trzem organizacjom studenckim, a zatem także i prawo do organizowania przez nie imprez. W rezultacie odnotowano znaczne zmniejszenie szkód związanych z nieodpowiedzialnym spożywaniem alkoholu.

Uniwersytet stanowy Florydy, gdzie studiuje ponad 30 tysięcy osób, podjął ostatnio zakrojoną na dużą skalę współpracę między władzami uczelni, instytucjami ochrony zdrowia publicznego i hurtowniami napojów alkoholowych. Dzięki wsparciu finansowemu z budżetu federalnego ministerstwa edukacji oraz dotacji firm alkoholowych powołano zespół zadaniowy (Hospitality Resource Panel, HRP), złożony z przedstawicieli wszystkich zainteresowanych stron. Zespół sprawdził się przy kontrolowaniu niosących za sobą wysokie ryzyko promocji typu „pij ile możesz” (drink-all-you-can) poprzez wdrożenie listy bezpieczeństwa, na której znalazły się priorytety dotyczące zachowania personelu obsługi i ochrony w sprawie przestrzegania zasad bezpiecznego spożywania alkoholu przez klientów (Alcohol Issues Insights, 2000). The Responsible Hospitality Institute, organizacja wspierająca współpracę instytucji rządowych, lokalnych firm i innych zainteresowanych stron, udzieliła pomocy przy powoływaniu zespołów zadaniowych HRP w wielu miastach USA.

W Finlandii wdrożono program edukacyjny dotyczący alkoholu pod nazwą Lahti, który był efektem współpracy szkół, bibliotek, placówek służby zdrowia i poradni rodzinnych. W efekcie, w porównaniu do populacji kontrolnej, odnotowano zmniejszenie poziomu konsumpcji alkoholu wśród tych mieszkańców Lahti, którzy wcześniej pili najwięcej. Wzrosła ponadto świadomość roli alkoholu jako źródła agresji (Holmila, 1999).

W Nowej Zelandii, program Host Responsibility Program (odpowiedzialny gospodarz) angażujący wielu różnych partnerów, wymagał aby w lokalach podawano jedzenie, napoje niskoprocentowe lub bezalkoholowe i ściśle przestrzegano zakazu podawania alkoholu nieletnim. Ponadto biorące udział w programie lokale były zobowiązane oferować transport do domu pijanym klientom. Wymogi te były sprawdzane przez kierownika ds. obsługi lokalu. Rezultatem ich zaniedbania było cofnięcie licencji. Programowi towarzyszyła multimedialna kampania nt. konsekwencji zaniedbań. W ewaluacji programu stwierdzono, że groźba utraty licencji i inne kary były motywacją przystąpienia do programu przez właścicieli lokali (Wyllie, 1997).

Podsumowanie

W niniejszym raporcie przedstawiono wybrane powszechnie stosowane strategie, które mają na celu zmniejszenie występowania zjawiska agresji w i w otoczeniu punktów sprzedaży i konsumpcji alkoholu. Omówiono elementy decydujące o bezpieczeństwie, takie jak świadomość odpowiedzialności personelu obsługi wobec i za bezpieczeństwo klientów, szkolenie pracowników ochrony, a także dbałość o odpowiedni wystrój wnętrz lokali. Zwrócono także uwagę na potrzebę i wagę szerokiej współpracy partnerskiej w środowisku lokalnym.

Przypisy

Alcohol Issues Insights (2002). A Tallahassee tale: university, industry, and public health work to create process with promise. Vol. 19, No 5, maj 2002.

Arnold, M.J. & Laidler, T.J. (1994). Situational and environmental factors in alcohol-related violence. Raport 7 z serii raportow przygotowanych na sympozjum *National Symposium on Alcohol Misuse and Violence*. Commonwealth of Australia.

Burrell, I. (1990). Tougher glasses to cut pub violence. *Independent*, 17 czerwca 1997, str. 8.

Gibbs, J. (1990). Getting kicks from champagne: the alcohol-aggression theories. *Drinking and Public Disorder*, International One Day Conference, The Department of Experimental Psychology, Oxford.

Graham, K. (1985). Determinants of heavy drinking and drinking problems: the contribution of the bar environment. W: E. Single and T. Storm (Eds.), *Public Drinking and Public Policy*. Toronto: Addiction Research Foundation.

Graham, K., LaRocque, L., Yetman, R., Ross, J. & Guistra, E. (1980). Aggression and bar-room environments. *Journal of Studies on Alcohol*, 41, str. 277-292.

Graham, K., Leonard, K.E., Room, R., Wild, C.T., Phil, R.O., Bois, C., & Single, E. (1998). Current directions in research on understanding and preventing intoxicated aggression. *Addiction*, 93, str. 659-676.

Graham, K., West, P., & Wells, S. (2000). Evaluating theories of alcohol-related aggression using observations of young adults in bars. *Addiction*, 95, str. 847-863.

Graves, T.D., Graves, N.B., Semu, V.N., & Sam, L.A. (1982). The social context of drinking and violence in New Zealand's multi-ethnic pub settings. W: T.C. Harford and L. Gaines (Eds.), *Social Drinking Contexts*. Washington, DC: NIAAA.

Hauritz, M., Homel, R., McIlwain, G., Burrows, T., & Townsley, M. (1998). Reducing violence on licensed venues. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, No. 101. Canberra: Australian Institute of Criminology.

Hauritz, M., Homel, R., McIlwain, G., Burrows, T., & Townsley, M. (w druku). Reducing violence in licensed venues through community safety action projects: the Queensland experience. *Contemporary Drug Problems*, w druku.

Hawks, D., Rydon, R., Stockwell, T., White, M., Chikritzhs, T., McLeod, R. & Heale, P. (1998). The Freemantle Police-Licensee Accord: impact on serving practices, harm and the wider community. Dokument prezentowany na konferencji *Drug Trials and Tribulations: Lessons for Australian Policy*. Perth, 6 lutego 1998.

Hoaken, P.N.S., & Pihl, R.O. (2000). The effects of alcohol intoxication on aggressive responses in men and women. *Alcohol and Alcoholism*, 35, str. 471-477.

Holmila, M. (1999). Community-based prevention of alcohol problems: a case study from Lahti, and its lessons for future prevention research in Finland. W: S. Larsson & B.S. Hanson (Eds.), *Community based alcohol prevention in Europe: research and evaluations*. Lund: Lunds Universitet.

Homel, R., Hauritz, M., Wortley, R., McIlwain, G. & Carvolth, R. (1997). Preventing alcohol-related crime through community action: the Surfers Paradise Safety Action Project. W: R. Homel (Ed.), *Crime Prevention Studies: Vol. 7, Policing for Prevention: Reducing crime, public intoxication and injury*. Monsey, N.Y.: Criminal Justice Press.

Homel, R., Tomsen, S., & Thommeny, J. (1992). Public drinking and violence: not just an alcohol problem. *The Journal of Drug Issues*, 22, str. 679-697.

- Hommel, R., & Tomsen, S. (1991). Pubs and violence: violence, public drinking and public policy. *Current Affairs Bulletin*, str. 20-27.
- Indermauer, D. (1999). Situational prevention of violent crime: theory and practice in Australia. *Studies on Crime and Crime Prevention*, 8(1), str. 71-87.
- Jeffs, W.B., & Saunders, W.M. (1983). Minimising alcohol-related offences by enforcement of the existing licensing legislation. *British Journal of Addiction*, 78, str. 66-11.
- Lang, E. (1995). Community action regarding licensing issues. W: T. Stockwell (Ed.), *Alcohol Misuse and Violence: An Examination of the Appropriateness and Efficacy of Liquor Licensing Laws Across Australia*. Canberra: Australian Government Publishing Service.
- Lang, E., & Rumbold, G. (1997). The effectiveness of community-based interventions to reduce violence in and around licensed premises: a comparison of three Australian models. *Contemporary Drug Problems*, 24, str. 805-826.
- Levy, D.T.Y., & Miller, T.R.. (1995). A cost-benefit analysis of enforcement efforts to reduce serving intoxicated patrons. *Journal of Studies on Alcohol*, 25, str. 240-247.
- Macintyre, S. & Hommel, R. (1997). Danger on the dance floor: a study of interior design, crowding and aggression in nightclubs. W: R. Hommel (Ed.), *Crime Prevention Studies: Vol 7. Policing for Prevention: Inducing Crime, Public Intoxication and Injury*. Monsey, N.Y.: Criminal Justice Press.
- Maguire, M., Morgan, R., & Nettleton, H. (2001). *Early Lessons From the Crime Reduction Programme: Tackling Alcohol-Related Street Crime in Cardiff (TASC Project)*. Home Office Briefing Note. London: Home Office Research.
- McKnight, A.J., & Streff, F.M. (1992). *The Effect Of Enforcement Upon Service Of Alcohol to Intoxicated Patrons Of Bars and Restaurants*. Landover, MD: National Public Services Research Institute.
- Mihill, C. (1993). UK: French beer glass will reduce injury. *The Guardian*, 16 kwietnia 1993, str.8.
- Pihl, R.O., Peterson, J.B., & Lau, M.A. (1993). A biosocial model of the alcohol-aggression relationship. *Journal of Studies on Alcohol*, 54, str. 128-139.
- Putnam, S.I., Rockett, I.R., & Campbell, M.K. (1993). Methodological issues in community-based alcohol-related injury prevention projects. W: T.K. Greenfield & R. Zimmerman (Eds.) *Experience with Community Action Project: New Research in the Prevention of Alcohol and Other Drug Problems*. CSAP Monograph 14. Rockville, MD: Center for Substance Abuse Prevention.
- Rumbold, G., Malpass, A., Lang, E., Cvetkovski, S., & Kelly, W. (1998). *An Evaluation of the Geelong Local Industry Accord*. Fitzroy, Vic: Turning Point Alcohol and Drug Centre and the Victorian Police.
- Rydon, P. & Stockwell, T. (1997). Local regulation and enforcement strategies for licensed premises. W: M. Plant, E. Single, & T. Stockwell (Eds.). *Alcohol: Minimising the Harm. What Works?*. New York, NY: Free Association Books Ltd.
- Saltz, R. (1987). The roles of bars and restaurants in preventing alcohol-impaired driving: an evaluation of server training. *Evaluation in Health Professions*, 10, str. 5-27.
- Shanahan, M. (1995). Solving campus-community problems. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 64(2), str. 1-5.
- Shepherd, J.P., Huggett, R.H., & Kidner, G. (1993). Impact resistance of bar glasses. *The Journal of Trauma*, 35(6), str. 936-938.

Single, E., & Tocher, B. (1992). Legislating responsible alcohol service: an inside view of the new Liquor Licensing Act of Ontario. *British Journal of Addiction*, 87, str. 1433-1443.

Single, E. (1994). What can we do about problematic drinking environments: licensing initiatives in Canada. Dokument prezentowany na konferencji *Perspective for Change Conference*, Rotorua, Nowa Zelandia.

Stockwell, T. (1997). Regulation of the licensed drinking environment: a major opportunity for crime prevention. W: R. Homel (Ed.), *Crime Prevention Studies: Vol7. Policing for prevention: Reducing crime, public intoxication and injury*. Monsey, N.Y.: Criminal Justice Press.

Stockwell, T., Lang, E., & Rydon, P. (1993). High risk drinking settings: the association of serving and promotional practices with harmful drinking. *Addiction*, 88, str. 1519-1526.

The Economist (2002). Cheers, mate! A smart beermat may help to stop drug-facilitated rapes. 30 maja 2002.

Turrisi, R., Nicholson, B., & Jaccard, J. (1996). *A cognitive analysis of server intervention policies: Perceptions of college customers*. Department of Psychology, Boise State University Boise, Idaho. Praca nie publikowana.

Wedel, M., Pieters, J., Pikaar, N., & Ockhuizen, T. (1991). Application of a three-compartment model to a study of the effects of sex, alcohol dose and concentration, exercise and food consumption on the pharmacokinetics of ethanol in healthy volunteers. *Alcohol and Alcoholism*, 26(3), str. 329-336.

Wilner, P., Hart, K., Binmore, J., Cavendish, M., & Dunphy, E. (2000). Alcohol sales to underage adolescents: an unobtrusive observational field study and evaluation of a police intervention. *Addiction*, 95(9), str. 1373-1388.

Wyllie, A. (1997). Evaluation of a New Zealand campaign towards reduction of intoxication on licensed premises. *Health Promotion International*, 12 (3), str. 197-207.